

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Aging in place - design w obronie wieku

Author: Grzegorz Gawron, Paulina Rojek-Adamek

Citation style: Gawron Grzegorz, Rojek-Adamek Paulina. (2017). Aging in place - design w obronie wieku. "Kultura Popularna" (2017, nr 2, s. 4-18).

Uznanie autorstwa - Na tych samych warunkach - Licencja ta pozwala na kopiowanie, zmienianie, rozprowadzanie, przedstawianie i wykonywanie utworu tak długo, jak tylko na utwory zależne będzie udzielana taka sama licencja.

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Grzegorz Gawron,
Paulina Rojek-
-Adamek

**Aging
in place
Design**
w obronie wieku

Wprowadzenie

Design przekraczający granice przedmiotu bywa coraz mocniej utożsamiany z poszukiwaniem innowacyjnych rozwiązań w sferze ludzkiej aktywności i problemów dzisiejszego świata. Dlatego też w ostatnich latach stał się istotnym narzędziem w obszarze aktywności miejskich, związanym szczególnie z ich delimitacją i modelowaniem, zgodnie z artykułowanymi i coraz powszechniej uznawanymi potrzebami użytkowników – mieszkańców i bywalców miasta. Myślenie o kształcie, funkcjach oraz jakości przestrzeni miejskich w każdym z wymiarów (publicznym czy prywatnym) wymaga traktowania użytkowników jako podmiotów doświadczających miejskości zarówno w kontekście przestrzennym, jak i społecznym (Bierwiaczonek, 2016: 16). Tymczasem, przyglądając się cechom dostępnej przestrzeni fizycznej miast, nierzadko można odnieść wrażenie, że została ona stworzona dla tak zwanego przeciętnego odbiorcy, który w rzeczywistości nie istnieje. Podobna refleksja nasuwa się, gdy przyglądamy się najbliższemu środowisku, w którym jednostki indywidualnie adaptują się do warunków danego im miejsca (por. Tuan, 1987) w tej przestrzeni. Projektowany świat do nikogo nie pasuje idealnie, dlatego wyzwaniem dla współczesnego designu jest projektowanie uwzględniające różnorodność jednostek (kulturową, etniczną), a przede wszystkim odnoszące się do właściwości fizycznych – motorycznych i percepcyjnych. Proces ten nabiera szczególnego znaczenia w odniesieniu do miasta jako rodzaju ramy dla kształtowania środowiska mieszkalnego. To bowiem właśnie ono determinuje szeroko pojmowaną aktywność życiową mieszkańców, przejawiającą się w trzech obszarach (Turowski, 1979: 40):

- makrośrodowiska mieszkalnego, na które składa się sieć dróg miejskich, kanały komunikacji i transportu, przestrzenie publiczne oraz urządzenia i ośrodki ogólnomiejskie;
- mezośrodowiska mieszkalnego tworzonego przez określony typ zabudowy zespołów mieszkalnych, osiedla, dzielnice;
- mikrośrodowiska mieszkalnego obejmującego mieszkanie, dom, otoczenie przydomowe.

Działania projektowe w obrębie wymienionych płaszczyzn powinny uwzględniać fakt, że powstają one nie dla jednej grupy społecznej lub jednego pokolenia, ale dla różnych użytkowników i reprezentantów kilku pokoleń. Dlatego konieczne jest, aby ich struktura przestrzenna oferowała szerokie możliwości adaptacji nie tylko dla obecnych, ale też kolejnych rezydentów (Niezabitowska, 2012: 121). Tym bardziej, że istota problemów związanych z modyfikacją środowiska urbanistycznego wynika najczęściej ze zróżnicowanego trybu życia osób w różnym wieku. Nie sposób nie odnieść się tutaj do fundamentalnych kategorii pojęciowych współczesnej socjologii zamieszkiwania, która zgodnie z podejściem proponowanym przez Marcina Jewdokimowa i Magdalenę Łukasiuk jawi się jako dyscyplina badająca zamieszkanie w ruchu, a więc traktująca je jak dynamiczny proces, w który angażują się ludzie, i który odbywa się nie tylko w konkretnym miejscu, ale również w konkretnym kontekście kulturowym. Socjologia zamieszkiwania interesuje się dynamiką tego procesu i stara się uchwycić jego specyfikę na różnych poziomach analizy (Jewdokimow, Łukasiuk, 2014: 30). Szczególnie istotne jest przypisanie znaczenia mikrośrodowisku mieszkalnemu, w tym przestrzeniom prywatnym stanowiącym zindywidualizowane środowiska domowe. Jak zauważa Małgorzata Kubacka, można wyróżnić trzy podstawowe komponenty definicyjne domu:

Grzegorz Gawron – doktor nauk humanistycznych w zakresie socjologii. Adiunkt w Zakładzie Socjologii Rozwoju Instytutu Socjologii na Wydziale Nauk Społecznych Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Wykładowca w Akademii Sztuk Pięknych w Katowicach.

Paulina Rojek-Adamek – doktor nauk humanistycznych w zakresie socjologii. Adiunkt w Katedrze Socjologii Komunikowania, Organizacji i Zarządzania Instytutu Filozofii i Socjologii Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN w Krakowie. Wykładowca w Akademii Sztuk Pięknych w Katowicach.

Po pierwsze dom jest przestrzenią materialną. Składa się z pomieszczeń, rozłożonych w nich przedmiotów, mebli; zbudowany jest w szerszych zespołach mieszkalnych i określonym, fizycznym otoczeniu. Mieszkanie daje możliwość schronienia, pozwala realizować podstawowe dla egzystencji ludzkiej funkcje i tym samym postrzegane jest jako gwarant stabilności. Drugi komponent można nazwać symbolicznym. Jest on w największym stopniu powiązany z archetypicznym obrazem domostwa, ogniska domowego. To zespół metaforycznych znaczeń łączonych z mieszkaniem. Dom uznaje się za miejsce bezpieczne i wyjątkowe, źródło pozytywnych emocji i doświadczeń. Po trzecie dom to przestrzeń relacyjna, tworzona dzięki stosunkom i interakcjom z innymi jednostkami. Tak rozumiany dom to metafora wspólnoty, związków międzyludzkich. Wszystkie te komponenty pozostają ze sobą w silnym związku i wzajemnie na siebie oddziałują. Nie tworzą zamkniętych, wyraźnie oddzielonych od siebie zbiorów, podobnie jak elementy składowe każdego komponentu. Jednocześnie zarówno wymiar materialny, symboliczny, jak i relacyjny zarządzane są za pośrednictwem uczuć rozumianych jako społeczne konstrukty. (Kubacka, 2017: 8)

Wartość tych miejsc (przestrzeni) oraz ich postrzeganie wyraża między innymi ich stopień dopasowania do potrzeb użytkowników. Jest to więc sposób zaaranżowania i utrwalenia w ich cechach odpowiedzi na pytania o podstawowe oczekiwania odbiorców (rezydentów), dotyczące także subiektywnie dokonywanych ocen estetycznych, funkcjonalnych, użytkowych. W naturalny więc sposób uwaga zostaje skierowana na obszar projektowania (designu).

Miejski design – wybrane zagadnienia

Projektowanie (design) to pojęcie dające szerokie możliwości interpretacyjne. O designie można mówić zarówno w znaczeniu zmiany – gdy wskazujemy na działanie zmieniające stan obecny na preferowany (Simon, 1975), ale także gdy opisujemy sposób wprowadzania tych zmian w ramach określonej praktyki działania projektantów poszczególnych specjalności, na przykład wzornictwa przemysłowego, architektów, grafików i tak dalej. Naszym celem nie jest ukazanie rozpiętości definicyjnej pojęcia, ale pokazanie jego znaczenia w kontekście kreowania określonych możliwości projektowych w odniesieniu do potrzeb jednostki zamieszkującej dane miejsce (przestrzeń). Obszarem wymagającym zdefiniowania będzie zatem pojęcie designu miejskiego. Według Royal Institute of British Architects miejski design (*urban design*) stanowi integralną część procesu planowania miasta i regionu. Jest to proces projektowania przestrzennego (trójwymiarowego), ale musi także dotyczyć niewizualnych aspektów środowiska, jak hałas, zapach, poczucie bezpieczeństwa, które – zebrane razem – mają znaczenie dla tworzenia tak zwanego charakteru obszaru. Układ fizyczny obiektów (ich zaaranżowanie w przestrzeni) oraz działalność człowieka tworzą środowisko, ale przestrzeń

i relacje między obiektami są zasadniczo zewnętrzne w stosunku do jednostek. *Urban design* to zatem także relacje kształtujące się pod wpływem procesów rozwoju istniejących form wraz z przemianami społecznymi, politycznymi, ekonomicznymi i wykorzystaniem istniejących zasobów (Bahrainy, Bakhtiar, 2016: 6). Jak pisze Weronika Bryl-Roman:

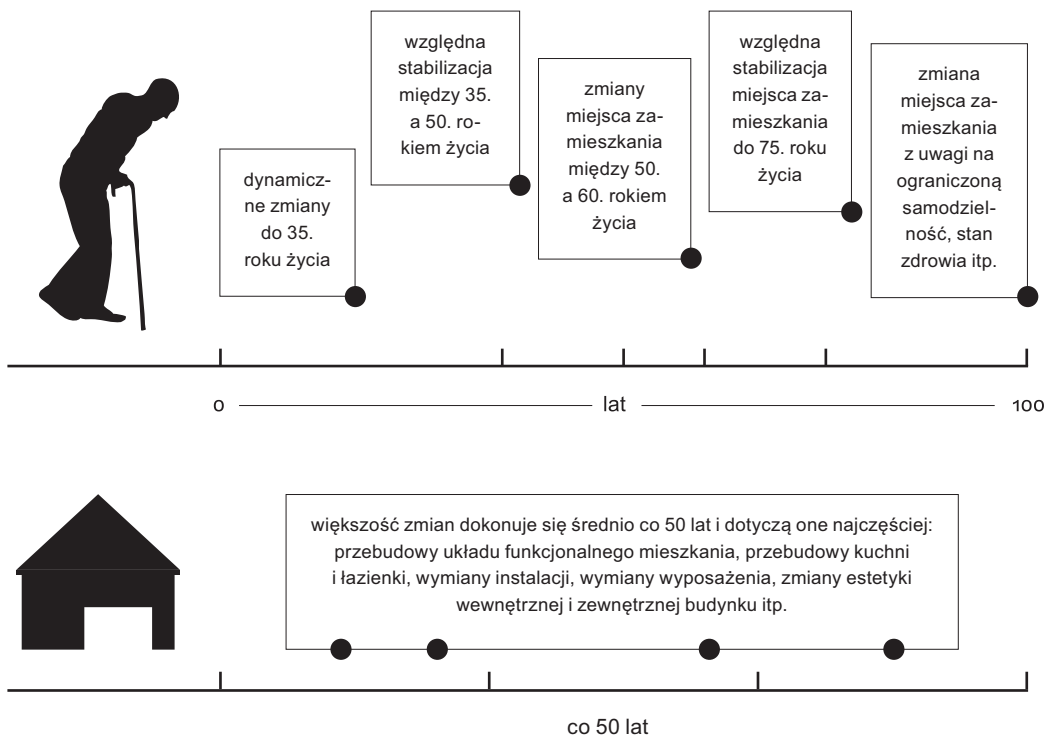
Design jako synonim tak pojmowanego projektowania wprzęgany bywa na przykład w projekty odnowy, rewitalizacji oraz kreowania nowych przestrzeni miejskich, a także w procesy kształtowania, „modelowania”, czy po prostu projektowania rozwiązań w interesie społeczeństwa. Funkcjonuje wówczas najczęściej pod nazwami – odpowiednio – *urban design* i *social design*. Te dziedziny designu są sobie bardzo bliskie, gdyż często działają na wspólnym obszarze i przyświecają im podobne, reformatorskie, prospołeczne cele. (Bryl-Roman, 2009: 21)

Stąd też, gdy pojawia się pytanie o kluczowe wartości miejskiego designu, zwykle w pierwszej kolejności wymieniane są czynniki o podłożu ekonomicznym oraz społeczno-środowiskowym, między innymi:

- tworzenie dobrze połączonych, dostępnych i włączających miejsc;
- tworzenie zróżnicowanego środowiska, oferującego szeroki zakres udogodnień dostępnych dla wszystkich;
- zwiększanie poczucia bezpieczeństwa;
- przywracanie niedostępnych lub zaniedbanych terenów do użytku publicznego;
- zwiększanie dumy obywatelskiej;
- tworzenie bardziej efektywnego energetycznie i mniej zanieczyszczonego środowiska;
- rewitalizacja dziedzictwa miejskiego;
- różnicowanie miejsc i podnoszenie ich prestiżu;
- ograniczanie kosztów zarządzania, utrzymania, energii i bezpieczeństwa (The Value Of Urban Design, 2001: 8).

Codzienna praktyka pokazuje, że dobry design miejski nie zależy wyłącznie od woli, świadomości albo talentu projektantów. O tym, czy będziemy oceniali go pozytywnie (w różnych kategoriach), decyduje kompleks złożonych uwarunkowań procesu projektowego, często leżących daleko poza wpływem designerów. Projektowanie w przestrzeni to zawsze projektowanie w określonych warunkach (topograficznych, geograficznych i wreszcie miejskich). W taki sposób tworzenie materialnych warunków życia w ramach wykorzystania przestrzeni miejskiej bywa ograniczane przez czynniki, które należy traktować jako zewnętrzne wobec możliwości projektanta. Szczególnego znaczenia nabiera to w przypadku mikrośrodowiska mieszkalnego, co w doskonały sposób ukazuje Elżbieta Niezabitowska, dokonując zestawienia potrzeb mieszkaniowych rezydentów z typowym procesem modernizacji budynku mieszkalnego (Ryc. 1).

Nieunikniona jest zatem konfrontacja specyficznych dla określonego etapu życia potrzeb ludzkich z dość sztywną strukturą mieszkania i budynku oraz dalszych elementów urbanistycznego otoczenia. Wyniki tego starcia warunkowane są możliwościami adaptacyjnymi (finansowymi, technicznymi, funkcjonalnymi, estetycznymi, logistycznymi, własnościowymi i tak dalej), których rezerwuar często jest ograniczony. Ponadto dynamika trudnych do

Ryc. 1: Cykl życia człowieka i budynku mieszkalnego

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Niezabitowska, 2012: 108.

przewidzenia zmian miejsca zamieszkania reprezentantów poszczególnych grup społecznych, zarówno w obrębie miasta, jak i poza jego granice, istotnie ogranicza lub nawet uniemożliwia trafne przewidywanie przyszłego zapotrzebowania w przestrzennym planowaniu (Niezabitowska, 2012: 107).

Co zatem oznacza dobry miejski design? Czy da się w ogóle odpowiedzieć jednoznacznie na tak postawione pytanie? Zapewne nie, choć można odwołać się do wielu badań, które dość precyzyjnie pokazują, co dla użytkownika oznacza tak sformułowane zagadnienie. Z całą pewnością można powiedzieć, że dobry miejski design to design odpowiedzialny społecznie (Papanek, 1971). To design, który uwzględnia integrację wskazanych czynników wiedzy i sztuki, ale też w równym stopniu bierze na siebie obowiązek uwzględniania z należytą dojrzałością podstawowych zasad zrównoważonego rozwoju. Oczywiście konsekwencją tak pojmowanej świadomości projektantów jest konieczność empatycznego rozumienia odbiorcy. Jest to szczególnie istotne w obszarze grup zagrożonych wykluczeniem, które między innymi za sprawą niewłaściwych (nieprzemysłanych) decyzji projektowych mogą znaleźć się na marginesie życia społecznego, choć z drugiej strony – przy bardziej roztropnym podejściu – mogłyby uniknąć społecznej ekskluzji. Wyrazem tak pojmowanej postawy designerów są szeroko opisywane w literaturze nurty projektowania uniwersalnego, inkluzywnego czy projektowania dla wszystkich (Mace, 1985, 1991). Miejski design niejako wchłania te obszary, pomijając szczegółowe odniesienia do każdego z nich. Należy podkreślić, że jeśli sposób zorganizowania przestrzeni nie uwzględnia dostosowania jej do potrzeb użytkowników posiadających jakiegokolwiek ograniczenia, dostęp do niej będzie dla nich utrudniony bądź w ogóle niemożliwy. Przestrzeń może więc wykluczać w sposób, który nie wynika z rynkowej gry o cenione

zasoby (na przykład wartość ziemi) lecz z tego, że nie uwzględnia się w jej projektowaniu potrzeb wszystkich obywateli. Dlatego jednym z poważnych wyzwań dla współczesnych projektantów jest z jednej strony demokratyzowanie miejskich przestrzeni, tworzenie świata przyjaznego i uniwersalnego, z drugiej – stworzenie godnych warunków do względnie samodzielnego przechodzenia przez różne etapy życia, ze szczególną atencją dla wieku senioralnego.

Seniorzy – miejscy rezydenci

Obserwowany współcześnie etap rozwoju wielu miast w skali globalnej to okres intensywnych i wielowymiarowych przemian. Nie sposób zagłębić się w analizę wszystkich możliwych i regionalnie zindywidualizowanych zjawisk, jednak zasadne jest podkreślenie powszechnego starzenia się ludzkich zbiorowości. Chociaż zjawisko to odnotowywane jest głównie w krajach wysoko rozwiniętych, to jednak na swój szczególny sposób rozwija się również w pozostałych regionach, także w Polsce. Statystyki GUS wskazują, że polskie społeczeństwo weszło w etap starości demograficznej już w latach 80. XX wieku, a kolejne dekady to tylko stałe pogłębianie się tego procesu. W perspektywie do 2050 roku Polacy mają się stać jednym z najstarszych społeczeństw w Europie. Zgodnie z tymi przewidywaniami, udział osób starszych (65+) w obszarach miejskich zbliży się do 35 proc., co spowoduje że ich liczba będzie stanowiła 179,3 proc. stanu z 2013 roku (Główny Urząd Statystyczny, 2014: 129).

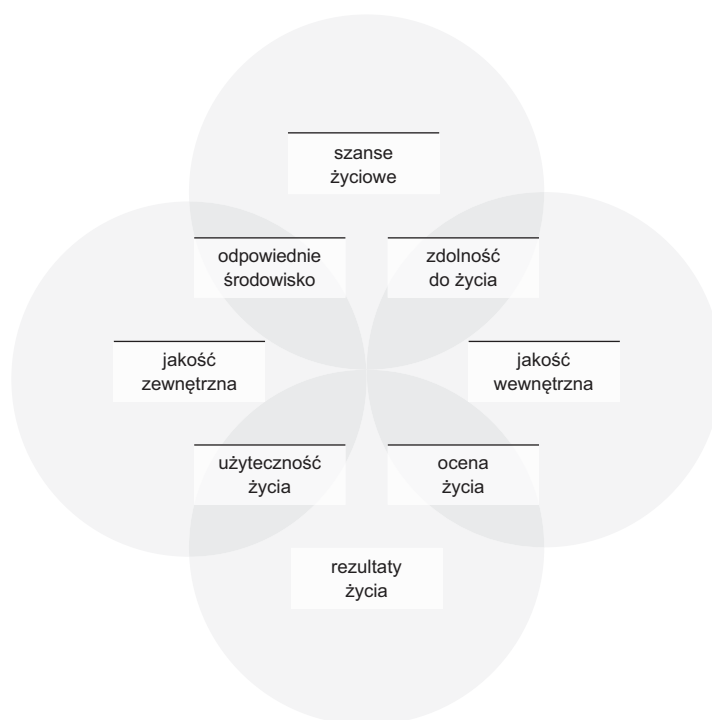
Starzenie się i starość są naturalne i nieuniknione, a ich szczególną cechą jest zindywidualizowany przebieg. Uniemożliwia to opracowanie możliwej do zastosowania w każdych warunkach i kontekstach definicji starości czy starzenia. Analiza tego stanu i procesu wymaga uznania ich wielowymiarowości, która wyraża się odkrywaniem ich symptomów w sferze biologicznej, psychicznej, społecznej i kulturowej (Chabior, Fabiś, Wawrzyniak, 2014: 22–24). Z punktu widzenia społecznego funkcjonowania poszczególnych osób starzenie się może być ujmowane jako wypadkowa dynamiki zmian doświadczeń zdobywanych w trakcie realizacji ról społecznych i wchodzenia w relacje społeczne z uczestnikami życia zbiorowego szerszych społeczności. Co ważne, na poziomie jednostkowym społeczne starzenie się wywiera wpływ na autopercepcję i może być konstruowane przez społeczne i kulturowe konteksty dyktujące normatywne oczekiwania w stosunku do ról społecznych, pozycji i zachowań osób starszych w społeczeństwie (Phillips, Ajrouch, Hillcoat-Nalletamby, 2010: 13).

W kontekście obserwowanych przemian demograficznych kluczowym wyzwaniem dla starzejących się społeczeństw staje się zatem podtrzymywanie i tworzenie ról społecznych odpowiadających wymaganiom i oczekiwaniom współczesnych seniorów (Racław-Markowska, Rosochacka-Gmiatrzak, Kamińska-Tokarz, 2012: 27). Konieczne jest więc podejmowanie starań w kierunku opracowania trwałych rozwiązań w tym zakresie. Profilaktyka, rehabilitacja, poprawa opieki zdrowotnej oraz świadomościowe upodmiotowienie seniorów pobudzające ich aktywność i niezależność to główne obszary, w które należy inwestować w celu utrzymywania i przedłużania samodzielności i samowystarczalności seniorów, tak potrzebnych dla ich poczucia autonomii indywidualnej i grupowej. Zgodnie z obserwowanymi obecnie trendami proces ten nazywany jest tworzeniem środowisk przyjaznych seniorom (*age-friendly environments*) (Gawron, 2017). Mowa o właściwej organizacji wsparcia społecznego, które jest jednym z elementów integracji społecznej (Trafiałek, 2006: 237).

Oczywiście wsparcie to stały element życia wszelkich zbiorowości ludzkich, w jakich obrębie poszczególni członkowie w relacjach między sobą odgrywają na przemian role darczyńców i biorców. Są jednak grupy, które ze względu na etap życia lub okoliczności wykazują większą tendencję do czerpania z zasobów społecznych niż do wnoszenia własnego wkładu pomocowego. Należą do nich seniorzy, w sposób szczególny narażeni na wszelkie niedoskonałości, upośledzenia i trudności wynikające z sędziwego wieku. Za optymalny wzorzec tworzenia nowoczesnego modelu wsparcia postrzega się stopniowe przechodzenie od opieki do samopomocy, samodzielności środowiskowej. Wszelkie formy służące kształtowaniu optymalnej przestrzeni życiowej ludzi starych wymagają uwzględnienia ich sytuacji zdrowotnej, materialnej i potencjalnych możliwości psychofizycznych (Chabior, Fabiś, Wawrzyniak, 2014: 127). Za jedną z istotnych miar w tym zakresie uznaje się jakość życia, która jest określana przez pryzmat wieloczynnikowej ewaluacji życia zarówno jednostki, jak i całych grup czy zbiorowości społecznych, wykazującej się istotną dynamiką warunkowaną następującymi w czasie zmianami (Halicki, 2010: 51). Dążenia do osiągnięcia wysokiej jakości życia na starość korelują z aktywnością seniorów determinowaną potrzebą utrzymania sprawności fizycznej i zdrowotnej, zaradności i samodzielności, zachowania umiejętności współżycia w grupie czy dążeniem do uczestnictwa w życiu społecznym (Chabior, Fabiś, Wawrzyniak, 2014: 80). Tak rozumiana jakość życia zawiera w sobie komponenty subiektywne i obiektywne oraz wewnętrzne i zewnętrzne względem jednostki. Ich ciekawej i istotnej dla podejmowanych tu zagadnień analizy dokonał Ruut Veenhoven, który zaproponował układ dwóch par dychotomicznie zorientowanych względem siebie kategorii określonych jako szanse i rezultaty życiowe oraz jakość zewnętrzna i wewnętrzna (Ryc. 2).

Ryc. 2: Komponenty jakości życia

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Halicki, 2010.

W prezentowanym układzie wyraźnie widać, że jedną z kluczowych determinant jakości życia jest odpowiednie środowisko, a więc szeroko rozumiane warunki zamieszkania, do których trzeba zaliczyć kwestie ekologiczne, społeczne, ekonomiczne, kulturowe, ale również przestrzenne. Jako czynniki warunkujące jakość zewnętrzną życia jednostki określają one jednocześnie w znacznym stopniu jej szanse życiowe (Halicki, 2010: 52). Niestety, z reguły mieszkania zajmowane przez seniorów nie są dostosowane do ich potrzeb. Choć najczęściej spędzili w nich wiele szczęśliwych lat, to jednak wraz z nasileniem negatywnych symptomów pogłębiającej się starości dotychczas ulubione cztery kąty tracą na funkcjonalności, zmieniając się często w tor przeszkód dla domowników. Dlatego dostęp do odpowiednio zaprojektowanej i wyposażonej przestrzeni mieszkalnej i osiedlowej, dostosowanej do specyficznych potrzeb seniorów zaliczany jest do podstawowych wskaźników wykorzystywanych do określania jakości życia. Jest to jednak kwestia bardziej złożona, odnosi się bowiem nie tylko do jednostek, ale także do całych zbiorowości i wymaga rozpatrywania w kontekście społecznym, kulturowym, politycznym oraz ekonomicznym (Zrałek, 2012: 88).

Istota wsparcia społecznego w tym zakresie wynika z konieczności zmiany wyposażenia środowiska mieszkalnego seniorów, którzy doświadczają jakichś trudności i, co gorsza, często nie są w stanie samodzielnie im sprostać (Błądowski, Szatur-Jaworska, Szweda-Lewandowska, Zrałek, 2016: 13–14). W Polsce proces ten jest dodatkowo naznaczony architektoniczno-urbanistycznym spadkiem po poprzednim systemie, który charakteryzował się niską jakością tkanki miejskiej, powszechnym niedoborem mieszkań i niskim standardem ich wyposażenia. Tymczasem wraz ze zmianą systemu zmieniło się również społeczeństwo i jego oczekiwania względem życia. Pokolenie dziś wchodzące w wiek emerytalny to często ludzie lepiej wykształceni, zamożniejsi, zdrowsi i pewniej artykułujący swoje oczekiwania. Dlatego nietrudno stworzyć listę najpotrzebniejszych działań służących dostosowaniu środowiska mieszkalnego do potrzeb i wymogów osób w podeszłym wieku. W coraz liczniejszych opracowaniach dotyczących tego tematu stosunkowo najczęściej wyróżnia się następujące kwestie, stawiane w charakterze strategicznych celów działania (Zrałek, 2013: 119):

- przystosowanie warunków mieszkaniowych do potrzeb seniorów wynikających ze zmieniającej się kondycji psychofizycznej;
- wdrażanie nowych rozwiązań opartych na nowoczesnych technologiach poprawiających jakość i bezpieczeństwo funkcjonowania seniorów;
- lokalizacja mieszkań we właściwie skomunikowanej i dostępnej przestrzeni umożliwiającej swobodne poruszanie się;
- rozwój i poprawa systemu wsparcia dla osób w podeszłym wieku pozostających w mieszkaniach, a więc specyficzne usługi;
- zapobieganie wykluczeniu społecznemu i segregacji przestrzennej;
- tworzenie warunków sprzyjających aktywności i aktywizacji seniorów w środowisku lokalnym.

Do spełnienia wielu z tych postulatów stara się przekonywać koncepcja *aging in place*, a więc starzenia się w miejscu, która powstała jako jedna z propozycji dla wielowymiarowego traktowania kwestii funkcjonowania seniorów we współczesnym społeczeństwie.

Aging in place – design w obronie wieku

Mieszkanie (dom) i jego najbliższe otoczenie to dla większości seniorów rodzaj azylu, dającego im poczucie bezpieczeństwa i stabilizacji, będącego podstawowym punktem odniesienia dla społecznych kontaktów. Nie powinno więc dziwić, że zdecydowana większość z nich wyraża chęć pozostania w tym środowisku, często bez względu na ewentualne niedogodności czy ograniczenia, co potwierdzają między innymi wyniki badań CBOS z 2000 i 2009 roku. Ich uczestnicy – osoby w wieku 65+ – odpowiadając na pytanie dotyczące planów „na stare lata”, dosyć jednoznacznie deklarują zamiar pozostania we własnym mieszkaniu (2000 rok – 57 proc., 2009 – 66 proc.), przy ewentualnym korzystaniu z doraźnej pomocy najbliższych (CBOS, 2009: 12). Trzeba jednak mieć na uwadze, że środowisko, w którym żyjemy, ma bezpośredni wpływ na naszą mobilność, niezależność i autonomię, a tym samym może ułatwić lub utrudnić funkcjonowanie (ALGA, 2006: 3). Niestety nie jest ono pozbawione ograniczeń.

Ograniczenia środowiskowe najogólniej można podzielić na dwie kategorie – wewnętrzne (*indoor*) i zewnętrzne (*outdoor*) (Ball, 2013: 2). W pierwszym przypadku dotyczą one architektury i elementów wyposażenia mieszkania lub domu zamieszkiwanego przez seniora, w drugim – szeroko rozumianego otoczenia miejskiego (od osiedlowych alejek do poszczególnych części miasta, w których przebywa, i do których dociera senior). Wąskie korytarze i przejścia między pomieszczeniami, słabe oświetlenie blatu kuchennego czy zbyt wysoka krawędź wanny mogą w istotny sposób utrudnić codzienne funkcjonowanie osobie w podeszłym wieku. Nawet jeśli seniorzy pokonają te wewnętrzne problemy, wciąż napotykać wiele przeszkód urbanistycznych po wyjściu z domu, które samo w sobie może stanowić spore wyzwanie. Brak windy i podjazdów dla wózków oraz strome schody to częste przyczyny stopniowego ograniczania wychodzenia z domu seniorów. Kolejne bariery to nierówne chodniki z wysokimi krawężnikami, ograniczona liczba ławek i przystanków autobusowych, które utrudniają swobodne przemieszczanie się po mieście osobom w podeszłym wieku. Lista potencjalnych i rzeczywistych przeszkód zdaje się nie mieć końca, tym bardziej, że siła ich oddziaływania jest bardzo zindywidualizowana, to znaczy zależy od możliwości motorycznych i percepcyjno-zmysłowych seniorów. Wymienione ograniczenia przekładają się bezpośrednio na stopień poczucia niezależności, co w przypadku osób starszych ma związek nie tylko z możliwością pokonania barier architektonicznych, ale też ze skłonnością do stanów depresyjnych oraz do izolacji przestrzennej i społecznej (WHO, 2002: 27).

Dlatego konieczne jest podjęcie szeregu działań ukierunkowanych z jednej strony na wsparcie samodzielności seniorów w miejscu zamieszkania, a z drugiej na organizację wsparcia społecznego (formalnego i nieformalnego) uzupełniającego pojawiające się niedobory (Błądowski, Szatur-Jaworska, Szweda-Lewandowska, Zrałek, 2016: 15). Niestety dominujące praktyki planowania i systemy dostarczania opieki zdrowotnej zostały opracowane, gdy seniorzy reprezentowali znacznie mniejszy odsetek ludności, a średni okres życia był znacznie krótszy. Krajowe i lokalne plany i praktyki rozwoju z ostatnich kilkadziesiąt lat nie uwzględniały tych ilościowych i jakościowych zmian w społeczeństwie. Obecnie środowiska miejskie najczęściej nie pomagają w utrzymywaniu niezależności seniorów, a systemy opieki

zdrowotnej i społecznej nie zostały jeszcze odpowiednio skoordynowane z opieką domową w celu sprawnego i skutecznego wsparcia seniorów. Konieczne są więc ultymatywne zmiany. Wiele elementów polityki publicznej może umożliwić osobom starszym pozostanie w ich społeczności tak długo, jak to możliwe. Planiści i koordynatorzy opieki nad seniorami muszą zmienić nastawienie, aby służyć zmianom demograficznym (Ball, 2013: 1). Może się to wydawać trudne do osiągnięcia, jednak należy pamiętać o istotnym potencjale kumulatywnym małych zmian, których wdrażanie nie wymaga zaangażowania potężnych środków i sił społecznych.

Pojawia się tutaj miejsce na szczególnie wymiar opisanego wcześniej miejskiego designu. To projektanci wyposażeni są bowiem w wiedzę na temat ludzkich cech i zachowań oraz posiadają niezbędne doświadczenie w łączeniu potrzeb użytkowników z właściwościami danej przestrzeni (miejsca), dostosowując ją do wymagań zaistniałej sytuacji (Albritton, 2014: 9). Dlatego głównym celem działalności projektowej powinno być tworzenie środowisk ułatwiających utrzymanie dobrego poziomu zdrowia, generujących poczucie bezpieczeństwa oraz utrzymujących poczucie dobrostanu ich użytkowników. (Tab. 1).

zdrowie	Projektowanie środowisk wspierających kondycję fizyczną i psychiczną użytkowników, niwelujących potencjalne wykluczenie fizyczne i społeczne.
bezpieczeństwo	Projektowanie środowisk niwelujących brak poczucia bezpieczeństwa, ograniczających możliwość wystąpienia zagrożeń (przestępczości, nadużyć, wypadków, itp.).
dobrobyt	Projektowanie środowisk wspierających fizyczne, psychologiczne, społeczne i duchowe samopoczucie użytkowników.

Tab. 1: Determinanty dostosowania projektowanych środowisk do potrzeb użytkowników

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Albritton, 2014.

To właśnie takie podejście wpisuje się bezpośrednio w koncepcję starzenia się w miejscu (*aging in place*), rozumianego jako dawanie ludziom szansy pozostania w ich dotychczasowych środowiskach zamieszkania na każdym etapie życia, przy zachowaniu maksimum samodzielności tak długo, jak to tylko możliwe (Albritton, 2014: 10). Ulice, drogi, chodniki, ścieżki rowerowe, otwarte przestrzenie, tereny rekreacyjne i parki, przystanki autobusowe, stacje metra i dworce kolejowe są częścią miejskiej tkanki i powinny być bezpieczne, wygodne i przyjemne dla wszystkich. Stopień, w jakim ich użytkowanie będzie możliwe i nieograniczone dla osób w każdym wieku, zdecyduje o sile międzypokoleniowej tolerancji, która jest znakiem rozpoznawczym przyjaznych i integrujących miejsc (Mestheneos, 2011: 21). Co ważne, na takich rozwiązaniach zyskują nie tylko seniorzy, ale również społeczności, w których funkcjonują. Bowiem z jednej strony pozostanie we własnym domu to dla osób starszych oznaka utrzymania kontroli nad własnym życiem, zachowania tożsamości i dobrego samopoczucia. Z drugiej – istotne jest ograniczenie kosztów związanych z organizacją i zapewnieniem im opieki w domach ich bliskich lub całodobowych ośrodkach (Iecovich, 2014: 23).

Realizacja takiego scenariusza wymaga jednak szeregu przedsięwzięć projektowych, których celem powinno być zapewnienie pięciu kluczowych elementów określających szanse seniorów na pozostanie w ich dotychczasowych środowiskach (Ball, 2013: 3):

- wybór (*choice*): zorganizowanie i zabezpieczenie wsparcia odpowiadającego potrzebom i życzeniom konkretnych osób, a więc zindywidualizowanie

zakresu opieki i pomocy przy zachowaniu możliwości wyboru wśród szeregu alternatyw;

- elastyczność (*flexibility*): oferowanie szerokiego zakresu wsparcia, które może być oferowane w różnych kontekstach. Elastyczność wymaga, aby poziomy opieki zdrowotnej i mieszkaniowej były regulowane niezależnie od form własności i typu zamieszkiwanego budynku. Ponieważ każda osoba ma własne potrzeby, elastyczne usługi pozwolą na dostosowanie usług zdrowotnych i mieszkaniowych do własnej sytuacji;
- zaangażowanie (*enterprenueship*): wykorzystanie doświadczenia życiowego seniorów stanowiącego potencjalne źródło ich aktywizacji oraz korzyści dla lokalnej zbiorowości;
- wielopokoleniowość (*mixed generations*): pobudzanie i utrzymywanie relacji międzypokoleniowych służących niesieniu wzajemnego wsparcia i budowaniu pozytywnego wizerunku przedstawicieli różnych generacji;
- zrównoważony rozwój (*smart growth*): stanowiący rezultat wyróżnionych powyżej elementów, zapewniający nie tylko przetrwanie społeczności, ale również jej ciągły, zharmonizowany rozwój.

Warto pamiętać, że jak wiele innych współczesnych koncepcji (na przykład *design for all*, *universal design*, *age-friendly cities* i tak dalej) również starzenie się w miejscu jest nie tylko ukierunkowane na pomoc seniorom, ale też odnosi się do wszystkich członków wybranych społeczności. Dlatego w proces kształtowania środowiska życia przyjaznego dla seniorów powinny być zaangażowane wszystkie możliwe strony: władze państwowe odpowiedzialne za wytyczanie ogólnych kierunków polityki senioralnej; instytucje regionalne i samorządowe wdrażające strategiczne plany dotyczące lokalnych społeczności; organizacje pozarządowe, organizatorzy i uczestnicy oddolnych inicjatyw społecznych, dla których ważne jest dążenie do rozwiązania konkretnych problemów konkretnych osób – członków rodziny lub sąsiadów w podeszłym wieku

Zdjęcie 1. Projekt „Quality Ageing in an Urban Environment”, Sopot

Źródło: http://www.miasto.sopot.pl/strona/projekt_q_ageing_

wymagających wsparcia lub jedynie dopingiu w staraniach o utrzymanie niezależności.

Przykładów konkretnych działań i inicjatyw podejmowanych w tym zakresie na świecie jest bardzo wiele. Od jakiegoś czasu kwestia ta jest wyraźnie podnoszona w debatach publicznych w naszym kraju, co owocuje coraz większą liczbą konkretnych projektów mających na względzie zapewnienie starzenia się w przyjaznej przestrzeni, a zarazem dających możliwość aktywnego funkcjonowania. Przykładem dowodzącym ważności tych zagadnień może być udział jednego z polskich miast – Sopotu – w projekcie „Quality Ageing in an Urban Environment” (Q-AGEING). Projekt realizowano w latach 2008–2012, a jego celem było wypracowanie kompleksowych, ponadnarodowych rozwiązań wynikających z problematyki starzejącego się społeczeństwa w następujących dziedzinach: aktywizacja zawodowa osób 50+, opieka zdrowotna, aktywizacja i integracja społeczna ludzi starszych, rozwiązania architektoniczne i infrastrukturalne dostosowane do potrzeb osób z ograniczoną sprawnością ruchową (http://www.miasto.sopot.pl/strona/projekt_q_ageing_).

W ramach projektu stworzona została mapa barier architektonicznych Sopotu, które utrudniają poruszanie się po mieście osobom starszym i niepełnosprawnym. Pozyskane na tej drodze informacje zostały następnie przekazane do wydziałów i jednostek odpowiedzialnych za utrzymanie i modernizację infrastruktury miejskiej (Wysocki, 2015: 61).

Efektom projektu było ponadto otwarcie czterech tak zwanych kącików seniora z dostępem do bezpłatnego internetu oraz nowych technologii.

Zakończenie

Projektowanie miejsca to w pewnym sensie nadawanie mu cech jednostek, które dany fragment przestrzeni objęły swoją opieką, i dla których został on zaaranżowany jako świat codziennych spraw. To także, a może przede wszystkim, odpowiadanie na potrzeby owych rezydentów.

Ludzie wytwarzają swoją przestrzeń, kształtując określone jej formy, które mają zarówno funkcje, jak i znaczenia. Ta wytworzona przestrzeń, stając się materialnym kadrem życia, warunkuje z kolei zachowania ludzkie poprzez ilość, jakość i dostępność miejsc, w których mogą oni zaspokajać swoje potrzeby. Przestrzeń, jednakże [...] ma nie tylko wymiar materialny, lecz także symboliczny, naznaczona jest bowiem przez emocje, uczucia i wartości (Jałowicki, 2010: 24).

Yi-Fu Tuan dodałby zapewne, że ludzkie przestrzenie są odbiciem jakości ludzkich zmysłów i złudne byłoby poszukiwanie wspólnej zasady, gdyż „przestrzeń stanowi tylko ogólną ramę, której centrum jest poruszająca się, rozumna istota” (Tuan, 1987: 16). Każdą część tej przestrzeni jednostki wartościują w subiektywny sposób. Jednak wydaje się, że szczególnie ważnym obszarem jest ten, w którym toczy się codzienne życie. Tak jak różnie jednostki naznaczają poszczególne fragmenty przestrzeni, tak też ich oczekiwania i potrzeby będą definiowane w różnych kontekstach. Nie ma więc uniwersalnej recepty na to, co będzie dobrym, a co złym środowiskiem życia. Wydaje się jednak, że w tej heterogenicznej zbiorowości można doszukać się utylitarnie zdefiniowanego

wspólnego mianownika oczekiwań użytkowników ekstremalnych. Do grona osób o specjalnych potrzebach w dzisiejszym – demograficznie starzejącym się – świecie zalicza się seniorów. W odpowiedzi na wyzwania stawiane przez zmieniające się potrzeby osób starszych jednym ze skutecznych rozwiązań jest sięganie do możliwości oferowanych przez design, a w szczególności projektowanie miejskie. Prezentowana w tekście koncepcja *aging in place* (starzenia się w miejscu) jest formą łączenia potrzeb jednostkowych, a zarazem światów społecznych, w których funkcjonuje – i pragnie nadal funkcjonować – konkretna grupa użytkowników. Jest to swego rodzaju odejście od projektowania rozumianego jako stworzenie od podstaw nowej jakości na rzecz swoistego re-designu najbliższego użytkownikowi fragmentu zawłaszczonej przestrzeni w wymiarze uwzględniającym elastyczność projektowanego rozwiązania. Jest to tylko jedna z koncepcji, w ramach których designerzy szczególnie wyraźnie akcentują potrzeby seniorów. Choć poszukiwanie idealnie zaprojektowanego najbliższego świata (miejsca) wydaje się utopijne, to na pewno warto odnotowywać wszelkie działania, w których świadomy i odpowiedzialny design staje się narzędziem umożliwiającym wprowadzenie zmian o konsekwencjach nieograniczonych wyłącznie do świata materialnych wartości. Odejście zatem od katastroficznych interpretacji obecnych i nadchodzących procesów demograficznych jest podstawą w planowaniu przyszłych strategii dla starzejących się społeczeństw. Debata publiczna powinna być zatem wolna od przekłamanych i krzywdzących stereotypów dotyczących starości i osób w podeszłym wieku, oferując w zamian dostęp do faktów potwierdzających wielowymiarowość potencjału tej części społeczeństwa oraz istotny wkład w życie społeczne. Promowanie pozytywnego wizerunku osób starszych, popularyzowanie wiedzy na temat procesów starzenia się, potrzeb i potencjału seniorów jest kluczowe dla wspierania kultury dialogu między pokoleniami i kształtowania stosunków społecznych w oparciu o zasadę solidarności pokoleń w wielu obszarach życia (Chabiera, Tokarz-Kamińska, 2012).

LITERATURA

- Albritton M.A. (2014). *Aging in Place: Design Guidelines for New Construction in Residential Design*. Auburn.
- American Association of Retired People (AARP) (2011). *Aging in place: A state survey of livability policies and practices*, <http://www.ncsl.org/documents/transportation/Aging-in-Place-brief.pdf> (dostęp: 22.09.2017).
- Australian Local Government Association (ALGA) (2006). *Age-friendly built environments. Opportunities for local government*. Canberra.
- Bahrainy H., Bakhtiar A. (2016). *Toward an Integrative Theory of Urban Design*. „University of Tehran Science and Humanities Series”. DOI 10.1007/978-3-319-32665-8_2 (dostęp: 2.06.2017).
- Ball S. (2013). *Aging in place. The toolkit for Local Governments*, <http://www.aarp.org/content/dam/aarp/livable-communities/plan/planning/aging-in-place-a-toolkit-for-local-governments-aarp.pdf> (dostęp: 10.06.2017).
- Bierwiaczonek K. (2016). *Spoleczne znaczenie miejskich przestrzeni publicznych*. Katowice.
- Błądowski P., Szatur-Jaworska B., Szweda-Lewandowska Z., Zrałek M. (2016). *Model wsparcia społecznego osób starszych w środowisku zamieszkania*, [w:] Szatur-Jaworska B., Błądowski P. (red.), *System wsparcia osób starszych w środowisku zamieszkania – przegląd sytuacji, propozycja modelu*. Warszawa.

- Bryl-Roman W. (2009). Inflacja designu?. „Kultura Współczesna”, 3 (61).
- Centrum Badania Opinii Społecznej (2009). *Polacy wobec ludzi starszych i własnej starości. Komunikat z badań nr BS/157/2009*. Warszawa.
- Chabiera A., Tokarz-Kamińska B. (2012). Wizerunek starości i człowieka staroego. Postawy wobec starzenia się społeczeństw, [w:] *Strategie działania w starzejącym się społeczeństwie. Tezy i rekomendacje*. Warszawa.
- Chabior A., Fabiś A., Wawrzyniak J.K. (2014). *Starzenie się i starość w perspektywie pracy socjalnej*. Warszawa.
- Gawron G. (2017). Sustensywny design jako narzędzie aktywizacji seniorów. Analiza przypadku miejskich terenów zielonych. „Kultura i Edukacja”, 1 (115), Toruń.
- Główny Urząd Statystyczny (2014). *Prognoza ludności na lata 2014–2050*. Warszawa.
- Halicki J. (2010). *Obrazy starości rysowane przezyciami seniorów*. Białystok.
- Iecovich E. (2014). Aging in place: From theory to practice. „Anthropological Notebooks”, xx/1.
- Jałowicki B., Szczepański M.S. (2002). *Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej*, Warszawa.
- Jałowicki B. (2010). *Społeczne wytwarzanie przestrzeni*, Warszawa 2010.
- Jewdokimow M., Łukasiuk M. (2014). Socjologia zamieszkiwania. Zarys perspektywy, [w:] Łukasiuk M., Jewdokimow M. (red.), *Socjologia zamieszkiwania*. Warszawa.
- Kostoff, S. (1991). *The City Shaped: Urban Patterns and Meaning Through History*. London.
- Kubacka M. (2017). Domowe miejsca – próba zarysowania emocjonalnej mapy mieszkania. „Przegląd Socjologii Jakościowej”, 13, 1.
- Mace R. (1985). *Universal Design: Barrier Free Environments for Everyone*. Los Angeles.
- Mace R., Hardie G.J., Place J.P. (1991). *Accessible Environments: Toward Universal Design*. New York.
- Martin C.S., Guerin D.A. (2010). The interior design profession's body of knowledge and its relationship to people's health, safety, and welfare, http://www.idbook.org/PDFS/IDBOK_2010.pdf.
- Mestheneos E. (2011). Ageing in Place in the European Union. „IFA Global Ageing”, 7, 2.
- Niezabitowska E. (2012). Mieszkania dla ludzi starych i młodych w kontekście potrzeb i cyklu życia budynku mieszkalnego, [w:] Zrałek M. (red.), *Przestrzenie starości*. Sosnowiec.
- Niezabitowska E., Bartoszek A., Kucharczyk-Brus B., Niezabitowski M. (2013). *Środowisko zamieszkania polskich seniorów w badaniach interdyscyplinarnych. Studia przypadków na wybranych przykładach*. Katowice.
- Norber-Schulz Ch. (2000). *Bycie, przestrzeń i architektura*. Warszawa.
- Papanek V. (1971). *Design for the Real World: Human Ecology and Social Change*. New York.
- Phillips J., Ajrouch K., Hillcoat-Nalletamby S. (2010). *Key Concepts in Social Gerontology*. London.
- Racław-Markowska M., Rosochacka-Gmiatrzak M., Kamińska-Tokarz B. (2012). Aktywność społeczna i kulturalna osób starszych, [w:] B. Szatur-Jaworska, *Strategie działania w starzejącym się społeczeństwie. Tezy i rekomendacje*. Warszawa.
- The Value Of Urban Design* (2001). *A Research Project Commissioned By Cobe And Detr To Examine The Value Added By Good Urban Design*. Commission for Architecture and the Built Environment, UK.

- Trafiałek E. (2006). *Starzenie się i starość. Wybór tekstów z gerontologii społecznej*. Kielce.
- Tuan Yi-Fu (1987). *Przestrzeń i miejsce*. Warszawa.
- Turowski J. (1979). *Środowisko mieszkalne w świadomości ludności miejskiej*. Wrocław.
- Veenhoven R. (2000). The four qualiteis of life. Ordering concepts and measures of the good life. „Journal of Happines Studies”, 1, 1.
- WHO (2002). *Active Ageing: A Policy Framework*. Madryt.
- Wysocki M. (2015). *Przestrzeń publiczna przyjazna seniorom. Poradnik RPO*. Warszawa.
- Zrałek M. (2012). Kreowanie dobrych warunków mieszkaniowych i przyjaznego środowiska zamieszkania ludzi starszych, [w:] Zrałek M. (red.), *Przestrzenie starości*. Sosnowiec.
- Zrałek M. (2013). Mieszkanie i środowisko zamieszkania ludzi starszych, [w:] Szatur-Jaworska B. (red.), *Strategie działania w starzejącym się społeczeństwie. Tezy i rekomendacje*. Warszawa.

Pozostałe źródła internetowe:

<https://www.architecture.com>

http://www.miasto.sopot.pl/strona/projekt_q_ageing_